

УДК 78.071Гайдай:[784:79.092](47+57)"193"
DOI 10.32461/2226-3209.1.2023.277686

Цитування:

Кацалап О. В. Участь співачки Зої Гайдай у музичних конкурсах в умовах радянського тоталітаризму 1930-х рр. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2023. № 1. С. 302–307.

Katsalap O. (2023). Zoia Gaidai's Participation in Music Competitions under the Soviet Totalitarianism in 1930s. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 302–307 [in Ukrainian].

*Кацалап Олена Вікторівна,
старша викладачка
факультету музичного мистецтва
і хореографії Київського університету
імені Бориса Грінченка
<https://orcid.org/0000-0002-8217-480X>
o.katsalap@kubg.edu.ua*

УЧАСТЬ СПІВАЧКИ ЗОЇ ГАЙДАЙ У МУЗИЧНИХ КОНКУРСАХ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ 1930-х рр.

Мета роботи. Дослідити один з аспектів професійної діяльності української співачки З. Гайдай у 1930-х рр. – участь у музичних конкурсах у період утвердження радянського тоталітарного режиму. В рамках дослідження даного питання показати специфіку їх організації та проведення, масштабність цих творчих подій та їх значущість для професійного розвитку вокалістки. **Методологія** роботи полягає в застосуванні джерелознавчого методу для аналізу архівних документів, які містять інформацію щодо участі З. Гайдай у музичних конкурсах, а також інших матеріалів з теми дослідження, конкретно-історичного – для висвітлення соціально-політичних процесів, на тлі яких проходили музичні конкурси, біо-бібліографічного – для визначення місця цього аспекту діяльності співачки в її творчій біографії, загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) – з метою ґрунтовного вивчення питання та формування аргументованого висновку. **Наукова новизна** статті полягає в розширенні відомостей про творчу діяльність З. Гайдай у 1930-х рр., яка доповнилася участю в музичних конкурсах, в оцінюванні рівня цих конкурсів, їхньої специфіки та можливостей щодо реалізації професійних устремлень. **Висновки.** Здійснені аналіз та оцінка результатів участі З. Гайдай у музичних конкурсах 1933-го та 1937-го рр. дали змогу виявити рівень її фахової компетентності та професійних прагнень. Наперекір випробуванням і викликам тих непростих років, співачка змогла вибороти звання лауреата Всеукраїнського та Всесоюзного конкурсів, що позитивно вплинуло на розвиток її виконавської кар'єри. Однак політична ситуація в СРСР не посприяла здійсненню планів щодо навчання в Італії, тим самим позбавивши українську мисткиню можливості вдосконалити фахову майстерність та апробувати свій талант на міжнародній арені.

Ключові слова: З. Гайдай, музичні конкурси в СРСР 1930-х рр., голодомор 1932–1933 рр., заідеологізованість.

Katsalap Olena, Senior Lecturer, Faculty of Musical Art and Choreography, Borys Grinchenko Kyiv University
Zoia Gaidai's Participation in Music Competitions under the Soviet Totalitarianism in 1930s

The purpose of the article is to investigate one of the aspects of the professional activity of the Ukrainian singer Zoia Gaidai in the 1930s, namely her participation in music competitions during the establishment of the Soviet totalitarian regime. As part of the research, we aim to show the specifics of their organisation and holding, the scale of those creative events, and their significance for the professional development of the professional singer. **The research methodology** consists in the application of the source study method to analyse archival documents that contain information about Zoia Gaidai's participation of in music competitions, as well as to study other materials on the topic of the research. The specifically historical method helps to highlight the socio-political processes against which the music competitions took place. The bio-bibliographic method enables determining the place of this aspect of the singer's activity in her creative biography. General scientific methods (analysis, synthesis, generalisation) are applied in order to thoroughly study the issue and draw reasoned conclusions. **The scientific novelty** of the paper consists in the expansion of information about Z. Gaidai's creative activity in the 1930s, which was supplemented by her participation in music competitions, in the assessment of the level of these competitions, their specificity and opportunities for the achievement of professional aspirations. **Conclusions.** The performed analysis and evaluation of the results of Z. Gaidai's participation in the music competitions of 1933 and 1937 helped to reveal the level of her professional competence and professional aspirations. Despite the challenges of those difficult years, the singer managed to win the laureate title of the All-Ukrainian and All-Union competitions, which had a positive effect on the development of her career as a performer. However, the political situation in the USSR did not contribute to the fruition of the dreams to study in Italy, thereby depriving the Ukrainian artist of the opportunity to improve her professional skills and test her talent on the international stage.

Key words: Zoia Gaidai, music competitions in the USSR in the 1930s, the Great Famine of 1932–1933, ideological charge.

Актуальність теми дослідження. Організація та проведення музичних конкурсів є необхідною умовою розвитку мистецького життя країни, адже вони дають змогу виявити найкращих музикантів – її майбутній творчий потенціал. Участь у конкурсах, у свою чергу, була й залишається одним із найважливіших аспектів професійного становлення виконавців, адже цей вид мистецької діяльності, на відміну від інших сценічних виступів, потребує від них неймовірної концентрації зусиль в умовах конкуренції: фахової майстерності, сили волі, цільності й наполегливості, а також здатен посприяти збагаченню досвіду та розширенню творчого кругозору, розвитку популярності, кар'єрному зростанню і потребі в самовдосконаленні. На теренах колишнього СРСР до цього важливого питання звернулися в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр., коли позаду залишився період десятилітнього становлення радянського тоталітарного режиму і на часі постали інші виклики – взяття під контроль культурно-мистецької сфери і виховання нової генерації політично лояльних митців. Відтак у музикантів з'явилася можливість спробувати свої сили в конкурсних змаганнях. Впевнена у своїх силах З. Гайдай, солістка на той час столичної Харківської опери, також приєдналася до когорти учасників започаткованих державою вокальних конкурсів. У виявленні особливостей участі української мисткині в музичних конкурсах у 1930-х рр., їх специфіки та вагомості в розвитку її виконавської кар'єри полягає актуальність теми дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. У роботі над статтею використані архівні джерела (документи, листи З. Гайдай). Інформацію про музичні конкурси було отримано шляхом ознайомлення з публікаціями у виданнях «Радянська музика». Історичні відомості про події в СРСР 1930-х рр., що визначали розвиток культури та мистецтва, а також додаткові дані про музично-виконавське мистецтво України в цей час містяться у працях українських науковців К. Бацака, В. Даниленка і П. Бондарчука, Н. Зимогляд, В. Ковальчука, Ю. Шутка та ін.

Метою дослідження є висвітлення інформації про участь З. Гайдай у музичних конкурсах у 1930-х рр., особливості їх організації та проведення, а також вплив цих мистецьких проєктів на перспективи творчої реалізації української співачки в умовах утвердження тоталітарної держави.

Виклад основного матеріалу. У першій половині 1930-х рр. українська співачка

З. Гайдай завдяки кількарічній роботі на сцені спочатку Київської, а з 1930-го р. – Харківської опер здобула репутацію талановитої та перспективної артистки. Творча діяльність співачки не обмежувалася виступами на оперній сцені, оскільки при нагоді вона пробувала свої сили й на концертній естраді. Новим здобутком на шляху розвитку виконавської кар'єри мисткині міг стати виступ на Першому Всесоюзному конкурсі музикантів-виконавців, куди її було відряжено УКРФІЛОм (Українською філармонією) [11, 1]. Офіційно метою конкурсу вважався огляд досягнень виконавців, які отримали освіту за радянської влади. Його умови передбачали участь не лише співаків, а й інструменталістів (піаністів, скрипалів, віолончелістів). Усі вони попередньо мали пройти обласні та республіканські відбори [6, 38]. Інформацію про майбутній проєкт, етапи його проведення, вимоги щодо підбору програми тощо висвітлювала преса [2, 193]. Вочевидь цей захід за участі найкращих музикантів мав усі шанси стати однією з найяскравіших музичних подій «радянської» країни. На цей доволі серйозний конкурс З. Гайдай пощастило їхати не самій, адже для роботи в журі було запрошено її викладачку з Музично-драматичного інституту імені М. Лисенка О. Муравйову, з якою в неї збереглися плідні творчі стосунки [9, 58]. В умовах конкурсних змагань підтримка уславленої педагогині могла бути неоціненною.

Перший Всесоюзний конкурс музикантів-виконавців, який мав пройти в середині травня 1933 р. в Москві, було організовано «на ознаменування 15-ти річчя Жовтневої Революції» [11, 1]. Однак не може не насторожувати той факт, що ця мистецька подія всесоюзного масштабу була запланована на період, коли відбулася одна з найбільших трагедій в історії України ХХ ст. – організований радянською владою з метою нанесення нищівного удару по українству голодомор 1932–1933 рр., який забрав життя мільйонів селян. Державні й культурні діячі тоді зазнали репресій. Наслідками цих злочинних діянь стали запуск процесу зміни соціально-демографічної ситуації на теренах окремих областей України, посилення асиміляційних тенденцій та створення міфу про меншовартісність української культури порівняно з російською [5, 333–334]. Сьогодні зрозуміло, що цей конкурс, офіційно приурочений до п'ятнадцятиріччя «великого Жовтня», перебував у числі тих подій, які мали відволікти громадськість, наповнити інформаційний простір новими «попосланнями»

про великі культурні здобутки задля створення ілюзії, в першу чергу за кордоном, що в «радянській» країні все добре. Недаремно в пресі з'явилася стаття німецькою мовою «Das grosse musikalische Ereignis» («Велика музична подія») авторства російського музикознавця Є. Браудо, яка мала привернути увагу іноземців [2, 251]. Але навряд чи в цьому можна було переконати тих, хто став свідком тодішніх трагічних подій. Зокрема це стосується й майбутньої конкурсантки З. Гайдай, яку не оминули випробування нестатками. Про те, як їй у цей період було непросто, дізнаємося з листування з матір'ю. В одному з листів співачка оповідала про нестачу продуктів першої необхідності, затримку виплати заробітної плати при повній зайнятості в Харківській опері [9, 50–51], нарікала на втому голосу та відсутність сил через збіднений раціон харчування. Але вона не допускала й думки, щоб відмовитися від участі в конкурсі [9, 53–55], оскільки, попри труднощі, які довелося пережити, амбітна артистка, очевидно, не хотіла втрачати можливість заявити про себе на концертних підмостках тодішньої столиці. І альтернативи цій мистецькій події, швидше за все, на той час не було.

Після приїзду до Москви 11 травня З. Гайдай, хвилюючись за майбутній виступ, прагнула відпрацювати все до найменших деталей. Аби набути необхідної для вдалого співу форми, вона мала намір додатково попрацювати над голосом із задіяною в роботі журі О. Муравйовою. Однак занепокоєння виявилось марним, адже конкурсний виступ, зі слів співачки, пройшов блискуче. В одному з листів до матері вона ділилася враженнями від успіху: «Хлопать не полагається, але мій виступ з 4-го номера супроводжувався аплодисментами. Співала я вісім речей, хвилювалась, звичайно, але всі одногласно хвалили і навіть члени журі приходили до мене і говорили купу приємних речей» [9, 58–59]. Вочевидь це була серйозна заявка на перемогу. Конкурсний спів З. Гайдай був належно оцінений і рецензентами. Зокрема, її виступ відзначив Ф. Зубравський. Хоча, на думку автора, група конкурсантів-вокалістів, маючи чудові голоси, виявилася слабкою в плані художньої підготовки, проте серед учасників знайшлися співаки, котрі змогли продемонструвати високий вокально-виконавський рівень. «До таких, – вважав критик, – треба зарахувати Гайдай (Харків), яка на репертуарі, починаючи від Доницетті та кінчаючи Лисенком та Косенком, показала

високохудожній стиль виконання і цілком заслужено дістала першу премію» [6, 40–41]. На сьогодні повний перелік вокальних творів, які З. Гайдай проспівала на конкурсі, залишається невідомим, однак згадка у статті творів Г. Доницетті, М. Лисенка та В. Косенка вказує на те, що програма виступу включала зі смаком скомпоновані композиції різних епох та жанрів, аби найповніше репрезентувати її професійно-творчі можливості, що врешті-решт і принесло виконавиці перемогу. Враховуючи особливості політичного устрою «радянської» країни з його надмірною, характерною для всіх імперій централізацією влади, було майже неможливим, щоб на Всесоюзному конкурсі, який відбувся в тодішній столиці, перемогла представниця однієї з союзних республік – співачка з периферії. Як наслідок, першу премію, крім З. Гайдай, дістали вихованки Московської консерваторії О. Леонтьєва та О. Круглікова. Серед інструменталістів переможцями стали віолончелісти Г. Цомик і С. Кнушевицький, скрипаль Б. Фішман та юний піаніст з Одеси С. Гілельс – у майбутньому – один із славетних музикантів ХХ ст. В числі володарів другої і третьої премій також були імена українських співачок О. Благовидової та О. Бишевської [6, 39–41]. Окрім оцінок журі та думки рецензентів, не менш важливим для З. Гайдай став успіх у публіки. Оплески під час конкурсного виступу та висловлені глядачами компліменти окрили її. Але ще більш потужний ефект справив на артистку лист, отриманий від слухача – професора, який зізнався, що під впливом її співу ніби віродився після смерті десятирічної доньки. На хвилі великого успіху З. Гайдай запросили здійснити записи на грамофонні платівки та плівку для подальших трансляцій у радіоконцертах [9, 61–63]. Величезне напруження і професійна віддача далися знаки: її здоров'я, підточене пережитими поневір'янями голодних місяців, дало збій і співачка знепритомніла, в неї підвищилася температура. «Напевно від малокровія», – пояснила вона цю прикрість матері в одному з листів [9, 62].

Поза сумнівом, в умовах суцільної заідеологізованості всіх сфер життєдіяльності радянського суспільства музичний конкурс всесоюзного масштабу не міг пройти без уваги владних кіл, без декларування ними показної лояльності й щедрості. Так, урядом для переможців було влаштовано банкет, їх нагородили цінними подарунками. З. Гайдай, з її слів, отримала «старовинний кувалд срібний

визолочений з різьбою французької роботи – з музею» [9, 60–61]. Постановою Ради народних комісарів СРСР були премійовані юні музиканти, зокрема вже згадуваний С. Гілельс та київська скрипалька, володарка другої премії Б. Притикина. Урядом Української СРР були відзначені й професори, вихованці яких мали успіх, зокрема О. Муравйова [6, 42; 6, 46]. Окрім цінних подарунків, нагородою за першу премію, отриману на конкурсі, стали дві тисячі карбованців та п'ятнадцять концертів за кордоном і на теренах СРСР, що були заплановані з метою популяризації здобутків переможців. Однак З. Гайдай мала зовсім інші плани щодо розвитку власної кар'єри. Зустрівшись на банкеті з наркомом освіти РСФРР А. Бубновим, вона висловила бажання навчатися в Італії, заради чого готова була відмовитися від грошової премії та концертів [9, 60–61]. Висловлена пропозиція демонструє масштаб професійних устремлінь української мисткині, адже, очевидно, йшлося про вдосконалення голосових можливостей на батьківщині *bel canto*. Цілеспрямована артистка була переконливою і через деякий час отримала згоду не лише А. Бубнова, а й інших можновладців. Підтвердженням цього є згадки про кількомісячну поїздку до Мілану, процедуру отримання паспорта тощо в адресованих їй листах від уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ СРСР при уряді УСРР С. Бродовського [8, 2–3]. Відсутність у подальшому будь-яких спогадів або світлин, які б засвідчили перебування З. Гайдай в Італії, вказує на те, що ці плани, швидше за все, реалізувати не вдалося. Причиною цього могло стати поступове погіршення політичних відносин між СРСР та Італією, що унеможливило поїздку [3, 376]. Могло статися й так, що співачка не пройшла перевірку на благонадійність, адже за кордоном мешкав її старший брат Олександр [7, 6], зв'язок з яким не уривався завдяки листуванню [9, 53]. Намагання приховати реалії життя в СРСР, зокрема й наслідки голодомору 1932–1933 рр., спонукало владу до контролю за подібними родинними взаєминами. Отже, результати участі в Першому Всесоюзному конкурсі музикантів-виконавців не вповні вдовольнили професійні амбіції З. Гайдай. Цей конкурс ще проводився неодноразово, але співачка, вже досягнувши найвищого результату, більше в ньому участі не брала, оскільки прагнула нових здобутків.

Участь у наступному конкурсі поповнила творчу біографію З. Гайдай – на той час уже солістки столичної Київської опери та

заслуженої артистки республіки – в січні сумнозвісного 1937 р. Це був І-й Всеукраїнський конкурс на краще виконання творів радянських композиторів – проєкт менш масштабний, однак, судячи з часу проведення та спрямування, ще більш заполітизований. Він навіть проводився на сцені київського Будинку оборони. Запланований на період «великої чистки», конкурс був покликаний пропагувати вокальну творчість українських радянських композиторів, яка ще не набула популярності серед широких мас слухачів. Причиною цього, на думку Голови виконавської секції спілки радянських композиторів України і члена журі конкурсу професора А. Луфера, була нібито незадовільна робота концертних організацій та деяких виконавців, які не усвідомили важливості покладеної на них творчої місії [1, 97]. Окрім А. Луфера, у складі авторитетного журі були такі відомі українські митці, як композитори Б. Лятошинський, Л. Ревуцький, В. Косенко (їхні твори виконували конкурсанти) [4, 16–18], співаки М. Литвиненко-Вольгемут, М. Донець, І. Паторжинський та ін. На запрошення знову відгукнулася О. Муравйова [1, 99]. Учасниками Всеукраїнського конкурсу стали 27 співаків, які пройшли попередні обласні відбори. Однак це були представники лише трьох міст: Києва, Харкова та Одеси. Серед них – шістнадцять співачок сопрано і жодного тенора. Незрозумілі принципи відбору учасників цього конкурсу, який мав республіканський статус, викликали критику в пресі [4, 15]. Були також висловлені претензії до репертуару учасників. На думку автора статті, присвяченої конкурсу, репертуар був застарілий, адже включав твори, що були написані декілька років тому, містив деякі композиції низької художньої якості та «непридатні з ідеологічного боку» [4, 18], не охоплював творчий доробок багатьох українських композиторів, зокрема С. Жданова, В. Нахабіна, І. Віленського, О. Дашевського та ін. [4, 18] нині призабутих митців. Попри здобуття З. Гайдай разом з одеською співачкою О. Благовидовою першої премії, її думка щодо конкурсу також не виявилася надто високою. Про це вона в децю легковажній манері повідала в одному з листів: «<...> получила першу премію на Всеукраїнському конкурсі на краще виконання творів сучасних композиторів. Але це була така легка перемога, змагатись було ні з ким. Власне я не хотіла виступать, вважала, що це вже мені не личить, особливо після І-ї премії на Всесоюзному конкурсі, але комісія і композитори мене уговорили. Я співала вночі

після вистави «Проданої» 11-го січня. Ну, на другий день получила 1500 крб.» [10, 1]. На відсутність натхнення та втому вказують і обличчя членів журі та публіки, які потрапили в кадр фотографа [12, 1-2]. Очевидно, артистка, як, можливо, й глядачі, відчула штучність цієї мистецької події, починаючи від рівня організації та закінчуючи годинаю проведення, а тому не віднесла її до доленосних у власній творчій кар'єрі.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше висвітлено інформацію про участь співачки З. Гайдай у музичних конкурсах у 1930-х рр., що були організовані та проведені в період важких випробувань в історії українського народу, представницею якого вона була. Також оцінено специфіку, значимість цих проєктів у професійному та кар'єрному розвитку української артистки, роль, яку вони відіграли у формуванні її творчої особистості.

Висновки. Отже, З. Гайдай випала можливість взяти участь у двох музичних конкурсах Всесоюзного та Всеукраїнського рівнів, які відбулися 1933-го та, відповідно, 1937-го р. Попри те, що їх проведення припало на період складних випробувань, співачка, очевидно, прагнула повноцінного творчого життя, а тому не відмовилася від конкурсних змагань. Ставши володаркою перших премій, З. Гайдай підтвердила свій професіоналізм та отримала статус лауреата, що, природно, благотворно вплинуло на становлення її виконавської кар'єри. Однак ці проєкти в силу свого внутрішньосоюзного масштабу та пропагандистського штибу не стали щаблем до міжнародного визнання здобутків і таланту співачки. Запорукою вдосконалення вокальної майстерності, чого вона прагнула, та успіху на європейському рівні мала стати поїздка на навчання до Італії, яка не відбулася, вірогідно, з політико-ідеологічних причин.

Література

1. Альбом газетних вирізок зі статтями і рецензіями на сольні концерти та оперні спектаклі «Тихий Дон», «Продана наречена», «Снігуронька». 1936-1937 рр. *Центр. держ. архів-музей літ. і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 332. 103 арк.

2. Альбом газетних і журнальних вирізок з рецензіями і замітками про концертні виступи артистів та оперні спектаклі – «Євгеній Онегін», «Джонні грає», «Дума чорноморська» тощо. 1928-1934 рр. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 329. 432 арк.

3. Бацак К. Італійці Криму в історичних джерелах і студіях (XX – початок XXI ст.).

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. Вип. 19. С. 369–384.

4. Білокопитов О. О. Конкурс вокалістів. *Радянська музика*. Державне видавництво «Мистецтво», 1937. № 1. С. 15–19. URL: https://archive.org/details/radyanska_muzyka/Радянська%20музика%20%5ВЖурнал%5D%201937-01/page/n19/mode/2up (дата звернення: грудень 2022).

5. Даниленко В., Бондарчук П. «Українізація» і голод 1932-1933 років в Україні. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2008. Вип. 18. С. 327–335.

6. Зубравський Ф. Всесоюзний музичний конкурс виконавців. *Радянська музика*. ДВОУ Мистецтво, 1933. № 4/5. С. 38–47. URL: https://archive.org/details/radyanska_muzyka/Радянська%20музика%20%5ВЖурнал%5D%201933-04-05/page/n39/mode/2up (дата звернення: грудень 2022).

7. Костриця М. Ю. Солов'їна полісянка. Зоя Гайдай. Житомир: М. Косенко, 2011. 52 с.

8. Листи (Бродовського). 1 червня 1933 р. – 4 січня 1954 р. [1934 р.]. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 87. 6 арк.

9. Листи Гайдай З. М. матері. 20 жовтня 1925 р. – 27 грудня 1936 р. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 54. 143 арк.

10. Листи Гайдай З. М. матері. 23 січня 1937 р. – 6 червня 1964 р. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 55. 102 арк.

11. Посвідчення про відрядження до Москви для участі у Всесоюзному конкурсі. Оригінал. 5 травня 1933 р. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 289. 1 арк.

12. Фотографії Гайдай З. М. під час виступів на I-му Всеукраїнському конкурсі на краще виконання творів радянських композиторів, на гастролях в Пакистані та Китаї. Фотографії та газ. на кит. мові. Почато 1937, 1952 рр. Закінчено 12 квітня 1954 р. *ЦДАМЛМ України*. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 395. 6 арк.

References

1. Album of newspaper clippings with articles and reviews of solo concerts and opera performances «Quiet Flows the Don», «The Bartered Bride», «The Snow Maiden». 1936–1937. Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine (CSAMLA of Ukraine). F. 147. Descr. 1. Case 332. 103 sheets [in Ukrainian and Russian].

2. Album of newspaper and magazine clippings with reviews and notes about concert performances by artists and opera performances – «Eugene Onegin», «Johnny Plays On», «Black Sea Duma», etc. 1928–1934. CSAMLA of Ukraine. F. 147. Descr. 1. Case 329. 432 sheets [in Ukrainian and Russian].

3. Batsak, K. (2010). Italians of Crimea in historical sources and studies (XX – the beginning of XXI century). *Mizhnarodni zv'jazky Ukrajinu: naukovі poshuky i znakhidky*, 19, 369–384 [in Ukrainian].

4. Bilokopytov, O. O. (1937). Competition of professional singers. *Radjansjka muzyka*, 1, 15–19. URL: https://archive.org/details/radyanska_muzyka/Radyansjka%20музыка%20%5ВЖурнал%5D%201937-01/page/n19/mode/2up (access date: December 2022) [in Ukrainian].

5. Danylenko, V., Bondarchuk, P. (2008). «Ukrainization» and the Famine of 1932–1933 in Ukraine. *Problemy istoriji Ukrajinu: fakty, sudzhennja, poshuky*, 18, 327–335 [in Ukrainian].

6. Zubravsjkij, F. (1933). All-Union Music Competition of Performers. *Radjansjka muzyka*, 4–5, 38–47. URL: https://archive.org/details/radyanska_muzyka/Radyansjka%20музыка%20%5ВЖурнал%5D%201933-04-05/page/n39/mode/2up (access date: December 2022) [in Ukrainian].

7. Kostrycja, M.Ju. (2011). *Nightingale Polissjanka. Zoja Ghajdaj*. Zhytomyr: M. Kosenko [in Ukrainian].

8. Letters (of Brodovsjkyj). June 1, 1933 – January 4, 1954 [1934]. *CSAMLA of Ukraine*. F. 147. Descr. 1. Case 87. 6 sheets [in Russian].

9. Letters of Ghajdaj Z. M. to mother. October 20, 1925 – December 27, 1936. *CSAMLA of*

Ukraine. F. 147. Descr. 1. Case 54. 143 sheets [in Ukrainian].

10. Letters of Ghajdaj Z. M. to mother. January 23, 1937 – June 6, 1964. *CSAMLA of Ukraine*. F. 147. Descr. 1. Case 55. 102 sheets [in Ukrainian and Russian].

11. Certificate of the business trip to Moscow to participate in the All-Union competition. Original. May 5, 1933. *CSAMLA of Ukraine*. F. 147. Descr. 1. Case 289. 1 sheets [in Russian].

12. Photographs of Ghajdaj Z. M. during performances at the 1st All-Ukrainian competition for the best performance of works by Soviet composers, on tours to Pakistan and China. Started in 1937, 1952. Ended on 12 April 1954. *CSAMLA of Ukraine*. F. 147. Descr. 1. Case 395. 6 sheets [in Russian and Chinese].

*Стаття надійшла до редакції 03.01.2023
Отримано після доопрацювання 08.02.2023
Прийнято до друку 15.02.2023*